

Tatárjárás kori pénzleletek Pécsről

NAGY BALÁZS

Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Osztály,
H-7621 Pécs, Széchenyi tér 12., nbzasi13@freemail.hu

Nagy, B.: *Coin hoards from Pécs dating back to the time of the Tatar Invasion*

Abstract: The coin hoards dating back to the time of the Tatar Invasion in Hungary were studied on the basis of numismatical, historical and economic historical points of view. The first coin hoards were found by Gábor Kárpáti in a grave while he was reconning at the ruins of the monastery on Pécs-Jakab-hegy. This finding consisted of 18 pieces of friesacher denars. The second coin hoards were found during the excavation of the Cella Septichora in 2005. The 52 friesacher denars were presented by Balázs Bodó in a catalogue in 2007. The materials of these findings were examined by MTA (Hungarian Academy of Sciences) with a result that confirms our precognitions about Pécs in the era of the Arpad Dynasty. Also we could make further conclusions for further researches on numismatics.

Keywords: the era of the Arpad Dynasty, friesacher denar, numismatics, coins

Bevezetés

A tatárjárás korára keltezhető, Pécsről előkerült pénzleleteket numizmatikai, történeti és gazdaságtörténeti szempontok szerint vizsgáltuk. A leletekből levont numizmatikai következtetéseket a korabeli hiteles írott forrásokkal egyeztetve értelmeztük. Mielőtt bemutatnánk a pénzleletek régészeti lelőhelyeit és a belőlük levonható következtetéseket, szeretnénk néhány numizmatikai vonatkozású fogalmat ismertetni. A régészeti feltárásból származó, az Árpád-korra keltezhető teaurált pénzeket a numizmatikai terminológia pénz- vagy éremleletnek hívja. Abban az esetben, ha a pénzek mellett fémtárgyakat (ékszerek, veretek stb.) is találunk, kincsleletről beszélünk.

A tatárjárás kori pénzleletek többségére általánosságban jellemző, hogy többnyire friesachi típusú ezüst denárokat tartalmaznak. A denárokat a mai Szlovénia, Észak-Olaszország és Ausztria területén egységes pénzláb alapján bocsátották ki. A denárok könnyen felismerhető, általában kör vagy négyszögletes alakúra vágott veretek (3. kép).¹ Az előlapon gyakran egyházi vagy világi személyt találunk, akiket jellemzően püspökbottal, könyvvel, karddal, pajzzsal vagy lándzsával ábrázolnak. A hátlapon gyakran a keresztény valláshoz köthető ábrázolások találhatók.

Anyag és módszer

Pécsről ez idáig két pénzleletet ismerünk, melyek a tatárjárás idejére keltezhetőek. Az elsőt 1984-ben a Jakab-hegyi pálos kolostorban végzett régészeti tervásatás alkalmával, a másodikat 2005-ben a Cella Septichora megelőző régészeti feltárástán találták meg.² Pécsről két olyan korabeli hiteles írott forrás ismert, melyek alátámasztják a leletekből levont következtetéseket, illetve a megtalált pénzleletek igazolják e források hitelességét.³ A friesachi denárok Magyarországon való megjelenésének oka, hogy a 12. század végén a 13. század első felében fellendülő nyugati irányú kereskedelem kiszorította a magyar pénzeket a forgalomból. Az Itália felől érkező kereskedők pénzüket a Magyar Királyság területén kedvelt friesachi denárra váltották át, hogy megvásárolják a magyar szarvasmarhát. Bár Pohl Artúr véleményét az írott források nem támasztják alá, mégis bizonyosak lehetünk abban, hogy e külföldi denárok nagyszámú beáramlását kereskedelmi, pénzforgalmi tényezők eredményezték.⁴

1 A képen látható friesachi denárok a Cella Septichora megelőző régészeti feltárástából származó pénzlelethez tartoznak. Meghatározásukat a CNA I. kötete alapján végeztük el. A képeket a BMMI, Janus Pannonius Múzeum, Régészeti Osztálya készítette, rendelkezésemre bocsátását ezúton is szeretném megköszönni.

2 Ezúton szeretném megköszönni Visy Zsoltnak és Bodó Balázsnak, hogy engedélyezték a leletanyag feldolgozását és közlését.

3 Az írott források ismertetésére a leleteket bemutató fejezetekben kerül sor.

4 Pohl 1975. 14–15., vö. Szűcs 1993. 236–237.

A pénz- és kincsleletek numizmatikai vizsgálatának két lényeges alapja van, az egyik a lelet összetétele, a másik a záródási idő meghatározása. Ezen adatok birtokában analógiák felkutatására nyílik lehetőségünk. Amennyiben egy területen több hasonló összetételű és záródású pénzletről van tudomásunk, úgy azokat egy egységként kell értelmezni. Így a rendelkezésre álló mintából biztosnak vélhető következtetéseket vonhatunk le a vizsgált korszakra és területre. Az említett leletek összetételét az alábbiak szerint fogjuk vizsgálni: 1. pénztörténeti korszakok; 2. verdehely; 3. időbeli megoszlás.⁵

Eredmények

Pécs - Jakab-hegy

A mecseki remeték számára, Bertalan pécsi püspök a Patacs fölötti hegyen 1225 körül Szent Jakab tiszteletére építtetett monostort.⁶ „1984 augusztusában, a Pécs-jakabhegyi pálos kolostor területén fekvő Árpád-kori temető „A” szelvény 1. számú sírjából pénzlelet került elő”, mely több szempontból is érdekes. Meglehetősen szokatlan, hogy egy Árpád-kori (keresztény) sírba 18 darab denár kerüljön. Sajnos a pénzlelet egy hiányosan dokumentált sírból származik. Az ásatásvezető Kárpáti Gábor régész szerint a feltárt sír a kolostoron belül található közt korainak számít. A 18 darab friesachi denár valószínűleg egy erszényben volt elhelyezve, a pénzeket a csontváz medencetájánál találták meg. A denárok meghatározását Gál Éva 1986-ban tette közzé.⁸ A pénzlelet jelenleg ismeretlen helyen lappang, így a denárokat nem sikerült megvizsgálni.

A pénzek lelkörülménye nem tartható egyedinek, mivel a vizsgált korszakból ismerünk hasonló leletanyaggal rendelkező sírokat.⁹ A vukovári pénzleletet a 20. század első éveiben közölték először, majd Gedai István 1969-ben tett róla említést.¹⁰

Az írott források közt találunk egy ide vonatkozó adatot, miszerint: „Egy 1297-es püspöki kiadványból arról értesülünk, hogy a tatárok lángba borították az ürögi pálos kolostort.”¹¹ Az említett forrásidőzet hibás, mivel a tatárok nem a pálos, hanem az elsődleges forrásban szereplő ürögi ágostonos kolostort gyújtották fel.¹² A feltárt sírból előkerült pénzlelet a Pécszet érő pusztítás mértékéről is árulkodik. A pálos kolostorban végzett régészeti feltárások során nem került elő olyan pusztulási réteg, ami az épületet ért támadást igazolná.¹³ Ennek ellenére a pénzlelet záródási idejét (1242 előtti évek) és e forrást alapul véve okkal feltételezhetjük, hogy a kolostor falain belül eltemetett személy a tatárjárás alatt vesztette életét.

A friesachi denárok egy jól kidolgozott éremhatározó felhasználásával kerültek meghatározásra.¹⁴ Így lehetőségünk nyílt arra, hogy a meghatározásokat a Corpus Nummorum Austriacorum I. kötetét, valamint Pohl Artúr munkáját felhasználva felülírjuk.¹⁵ Ezek alapján néhány típus kibocsátási idejét biztosabban tudtuk meghatározni és verdehelyhez kötni (1. táblázat).

A lelet összetétele a kis darabszám miatt nem mondható szokványosnak, mivel a tatárjárás kori pénzleletek általában két pénztörténeti korszak vereteit tartalmazzák. A leletben levő pénzek kivétel nélkül a friesachi denárok magyarországi virágkorából származnak. A legkésőbbi veret II. Eberhard salzburgi érsek (1200-1246) jól keltezhető, 1235/1240 után kibocsátott, Friesachban vert denárja. Ez alapján a denárok földbe kerülését az 1242. évi tatárjárással hozhatjuk összefüggésbe. A Dél-Dunántúlról a szakirodalmi közlések alapján 8 darab tatárjárás kori pénzleletet ismerünk.¹⁶ A vizsgált területről származó leletek záródási ideje általában 1230/1235 közé szokott esni. Ehhez képest a Jakab-hegyi és az eszéki lelet záródási idejét az 1240 körüli évekre lehet meghatározni.

5 Pénztörténeti korszakok: a friesachi denárok magyarországi pénzforgalmát három pénztörténeti korszakra tudjuk szétválasztani: 1. „korai veretek időszaka” 1125-1170; 2. az „Eriacensis veretek kora” 1170-1200; 3. a „virág kor” 1200-1242.

2. A verdehely szerinti megoszlást pénztörténeti korszakok alapján fogjuk vizsgálni.

3. A pénzleletek időbeli megoszlását súlyozott átlag alapján ábrázoljuk a diagramokon, mivel egyes típusokat akár 30 éven át is verhetnek. Pl.: 1 denár folyamatos kibocsátásra került 1170-1200 között, így ennek értéke a diagramban nem „1”, hanem „0,03”. Vannak olyan típusok is, melyek kibocsátása 4 éven belülré keltezhető. Amennyiben a kibocsátásból származó időkülönbséget nem vesszük figyelembe, úgy az értékek torzítani fognak.

6 Aczél – Legeza – Szacsavay – Török 2006. 9-10., 26.

7 Gál 1986. 45.

8 Gál 1986. 45-46.

9 Lásd: Bárdos 1978. 192-193., Müller 1987. 75-77., 80-81., Székely 2000. 130-131.

10 Gedai 1969. 113.

11 Fedeles 2009. 24.

12 Koszta 1996. 30-32., 34-36.

13 A pálos kolostor területén ez ideig Kárpáti Gábor és Buzás Gergely is végzett régészeti feltárásokat. A fentiekben leírtakat szíves szóbeli közlésükből ismerjük.

14 Lásd: Luschin 1922., Luschin 1923.

15 Koch 1994. 109-307., Pohl 1975. 13-19.

16 Gál 1986. (Pécs-Jakab-hegy); Gedai 1966-1967. (Gyöngy); Hóman 1916. (Erzsébet); Huszár 1958. (Nagykőnyol); Kerényi 1962. (Siófok); MNM ÉRT Irattár 72/1878. (Somogyoszil); Raimann 1892. a. és Raimann 1892. b. (Eszék); Visy 2006., Pozsárkó – Tóth – Visy 2007., Fedeles 2009. (Pécs, Cella Septichora).

A 18 darab denár összesen négy verdéből került ki. A pénzek verdehely szerinti megoszlását az 1. kép és a hozzá tartozó 2. táblázat mutatja. A veretek túlnyomó többsége a friesachi (56%) és a St. Veit-i (33%) verdéből származik.

Kibocsátó	Meghatározás	Verdehely	Db	Keltezés CNA I. alapján	Keltezés Pohl 1975. alapján
<i>Salzburg érsekség</i>	II. Eberhard, L Fr. 8; CNA I. Ca10	Friesach (Breže)	1	1200-1246	1200-1204
	II. Eberhard, L Fr. 10; CNA I. Ca12	Friesach (Breže)	1	1200-1246	1204-1208
	II. Eberhard, L Fr. 15; CNA I. Ca14	Friesach (Breže)	2	1200-1246	1212-1216
	II. Eberhard, L Fr. 19; CNA I. Ca16	Friesach (Breže)	1	1200-1246	1216-1220
	II. Eberhard, L Fr. 22; CNA I. Ca18	Friesach (Breže)	1	1200-1246	1230-1235
	II. Eberhard, L Fr. 24; CNA I. Ca19	Friesach (Breže)	1	1200-1246	1226-1228
	II. Eberhard, L Fr. 25; CNA I. Ca20	Friesach (Breže)	1	1200-1246	1228-1230
	II. Eberhard, L Fr. 28; CNA I. Ca22	Friesach (Breže)	1	1235/1240 után	
	II. Eberhard, L Fr. 118; CNA I. Cg2	Friesach (Breže)	1	1220/1230	
<i>Steier hercegség</i>	VI. Leopold, L Fr. 119; CNA I. Cg5	Pettau (Ptuj)	1	1220/1230	
<i>Aquileia patriarkatus</i>	V. Berthold, L Fr. 26; CNA I. Ch15	Windischgraz (Slovenj Gradec)	1	1228-1240	
<i>Karintia hercegség</i>	Bernhard, L Fr. 194; CNA I. Cb17	St. Veit	3	1202-1256	1212-1216
	Bernhard, L Fr. 200; CNA I. Cb14	St. Veit	1	1202-1256	1222-1224
	Bernhard, L Fr. 207; CNA I. Cb16	St. Veit	2	1202-1256	1226-1228

Rövidítések feloldása: L Fr.: Luschin Friesacher = Luschin 1922., Luschin 1923.; CNA: Corpus Nummorum Austriacorum = Koch 1994.

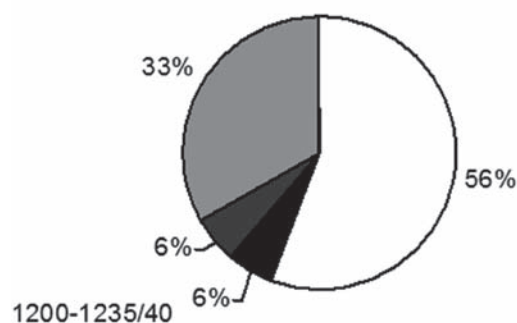
1. táblázat: A Pécs - Jakob-hegyi pénzlelet összetétele

A pénzlelet időbeli összetételét a 2. kép mutatja. A denárlelet összetétele 1200-tól 1208-ig folyamatosnak mondható, az 1 évre eső denárok darabszáma 1204-ben eléri a 0,5-öt. 1208–1212 közötti évek veretei hiányoznak a leletből. 1212-től 1240-ig a lelet összetétele folyamatosnak mondható. 1212 és 1216 között egy erőteljesebb fellendülést mutatható ki. 1217 és 1225 közötti évekre keltezhető denárok száma szinte megegyezik az 1200–1208-ig terjedő időszak mennyiségével. A pénzlelet összetételének csúcsa 1226 és 1230 közé tehető. 1228-ban a denárok 1 évre eső darabszáma eléri a 2,7-es legmagasabb értéket. A pénzlelet záródását a legkésőbbi veret alapján közvetlenül az 1242 előtti évekre lehet meghatározni.

Pécs, Cella Septichoránál talált II. pécsi pénzlelet

A 2005–2006 között zajló ásatás során több Árpád-korra datálható sírt és objektumot sikerült feltárni és azonosítani.¹⁷ A korszakot gyakran a kerámiatöredékek segítették keltezni, de előkerült egy 52 darabból álló friesachi típusú ezüst denárokból álló pénzlelet is.¹⁸ A denárlelet nagy segítséget nyújtott az Árpád-kori Pécs településtörténetének megismerésében, valamint a feltárt településrész pusztulási idejének meghatározásában is.

□ Friesach ■ Pettau ■ Windischgraz ■ St. Veit

1. kép: A Pécs - Jakob-hegyi pénzlelet verdehely szerinti megoszlása

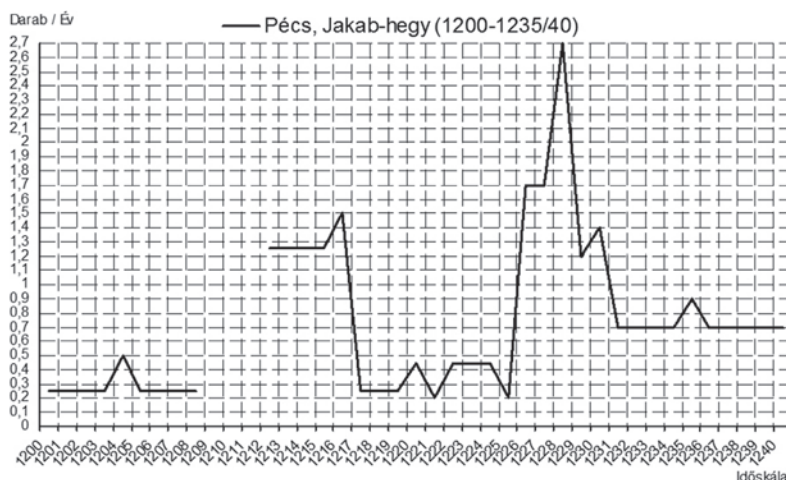
¹⁷ Szeretném megköszönni Tóth Zsoltnak, hogy a pénzlelettel kapcsolatos dokumentációkat a rendelkezésemre bocsátotta.

¹⁸ Visy 2006. 9., Pozsárkó – Tóth – Visy 2007. 89., (a pénzlelet a „Megmentett örökség” című vándorkiállítás (2012-2013) részeként az ország több pontján is bemutatásra került).

Verdehely	1200-1240
Friesach	10
Pettau	1
Windischgraz	1
St. Veit	6

2. táblázat: A Pécs - Jakab-hegyi pénzlelet verdehely szerinti megoszlása

Erre a pénzleletre fókuszálva elsőként Bodó Balázs írt tanulmányt a Tatárjárás kiállítás katalógusban „13. századi éremlelet Pécs központjából” címmel.¹⁹ E cikk fő célja a pénzlelettel kapcsolatba hozható Árpád-kori, illetve középkori objektumok kapcsolatának tisztázása.

2. kép: A pénzlelet összetételének időbeli megoszlása

3. kép: Friesachi típusú ezüst denárok a Pécs, Cella Spetichoránál talált pénzleletből

A pénzeket konyhai hulladéknak álcázva egy kemence sütőfelületére helyezve csöves csontba rejtették.²⁰ A pénzek csöves csontba rejtésének szokása már a vaskorban is alkalmazott módszer volt, amit a Sedgfordban talált éremlelet is igazol.²¹ Úgyszintén pénzeket tartalmazó csöves csont került elő a nagyszentmiklósi országút mentén, amit a 13. század végére kelteztek.²² A II. pécsi leletben levő denárok kis mennyiségéből is adódhatott, hogy a pénzeket nem a megszokott módon, földbe ásva tezurálták, hanem a lakóház sütőkemencéjébe helyezték el. A pénzlelet a megelőző feltárás 62. objektumából került elő (4. és 5. kép).

19 Bodó 2007. 94-96.

20 Bodó 2007. 94.

21 Jersey 2006. 389.

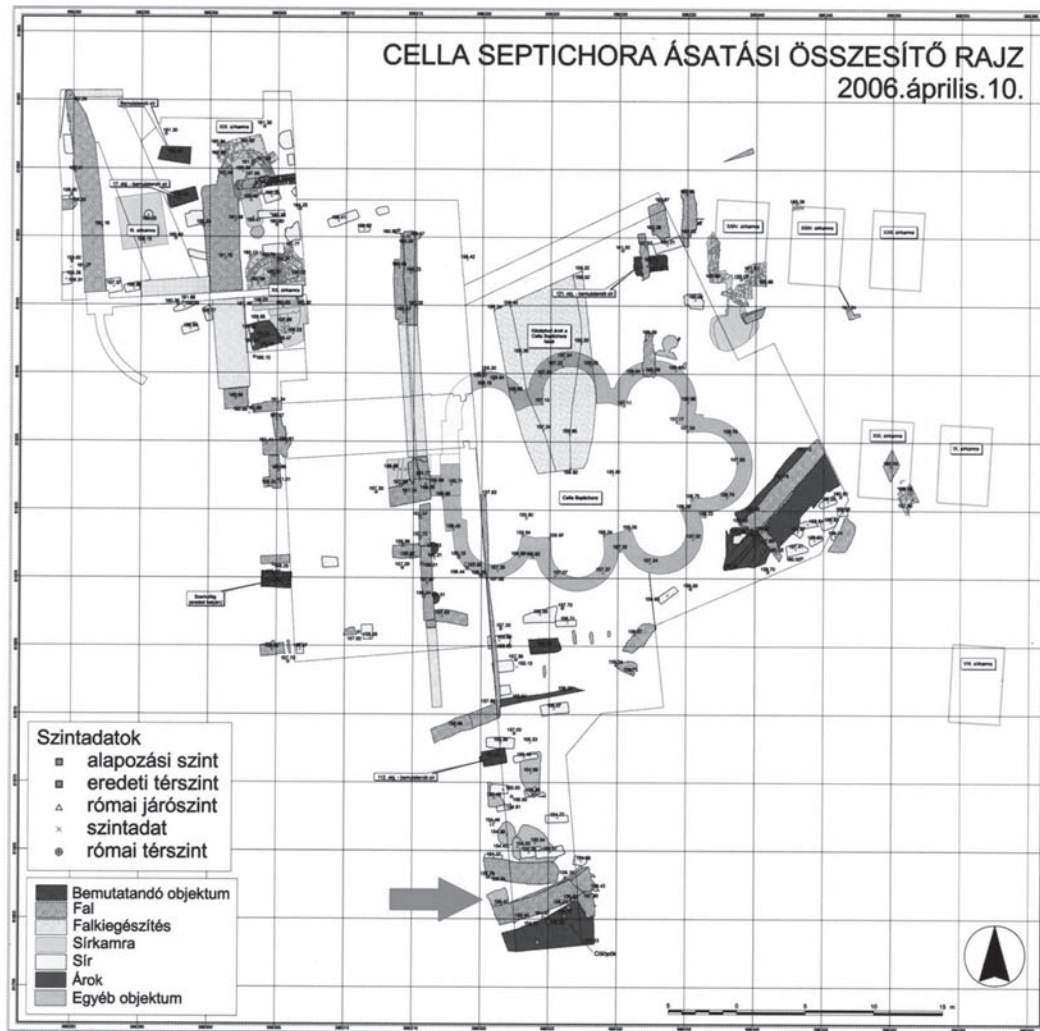
22 VasUjság 1881. 289.

Az Árpád-kori Pécs központjából előkerült pénzleletről legújabban Fedeles Tamás tett említést. Munkájában az e korszakról szóló írott forrásokról is értesülünk.²³ A II. pécsi lelethez kapcsolódóan egy írott forrás arról tudósít, hogy a tatárjárás idején az egyház kamrájában őrzött oklevelek és privilégiumok eltűntek.²⁴ A forrás arra is utalhat, hogy a tatárjárás kori zavargások Pécs központját is elérték, amit e pénzlelet is igazol.

A pénzek külső burkát adó csöves csont archeozoológiai meghatározását Csippán Péter végezte el. A csont egy szarvasmarha bal humerusának diafizise. A csonton vágás, fűrészelés nyomai nem láthatók, feltételezhetően egy tompa tárggyal törték el. A diafizis irányába több hosszanti repedés is megfigyelhető, ezek keletkezése a denárok oxidációs folyamata során bekövetkezett térfogat növekedéssel állhat összefüggésbe.²⁵

4. kép: Az Árpád-kori kemence sütőfelülete (62. objektum)

5. kép: A pénzlelet előkerülésének helyét az ásatási összesítő rajzon levő nyíl jelzi

23 Fedeles 2009. 22-24.

24 Koszta 1996. 30-31.

25 Itt szeretném megköszönni Csippán Péternek a segítőkész szakértői munkáját.

A fentiekben már említettük, hogy a denárokat egy csöves csontba „gyömöszölték” (6. kép). Az ezüst denárokat a Janus Pannonius Múzeum Régészeti Osztályának restaurátorai egyesével kiemelték a csontból, majd restaurálták őket (7. kép).²⁶ A denárok típus szerinti összetételét a 3. táblázat mutatja be.

6. kép: Zöldpatinás ezüstpénzek egy csöves csontban

7. kép: Az ezüst denárok és a csöves csont a restaurálás után

Kibocsátó	Meghatározás	Verdehely	Db	Kelkezés CNA I. alapján	Kelkezés Pohl 1975. alapján
Salzburg érsekség	Eriacensis típus, L Fr. 6; CNA I. Ca9	Friesach (Breže)	27	1170-kb.1200	
	Eriacensis típus, L Fr. 6; CNA I. Cq1	Gurk	1	kb. 1180-kb. 1200	
	II. Eberhard érsek, L Fr. 8; CNA I. Ca10	Friesach (Breže)	5	1200-1220	1200-1204
	II. Eberhard érsek, L Fr. 10; CNA I. Ca12	Friesach (Breže)	5	1200-1220	1204-1208
	II. Eberhard érsek, L Fr. 13; CNA I. Ca13	Friesach (Breže)	2	1200-1220	1208-1212
	II. Eberhard érsek, L Fr. 15; CNA I. Ca14	Friesach (Breže)	1	1200-1220	1212-1216
Karintia hercegség	II. Ulrich herceg, L Fr. 183; CNA I. Cb8	St. Veit	7	1188-1202	
	II. Ulrich herceg, L Fr. 184; CNA I. Cb9	St. Veit	1	1188-1202	
Bamberg püspökség	II. Otto püspök, L Fr. 7c; CNA I. Cd5F (E67)	Villach (Beljak)	1	1177-1196	
Aquileia patriarkatus	Eriacensis típus, L Fr. 6; CNA I. Cs4	Aquileia (Oglej)	1	1170-kb.1200	
	II. Pilgrim pátriárka, L Fr. 311; CNA I. Cs7	Aquileia (Oglej)	1	1195-1204	

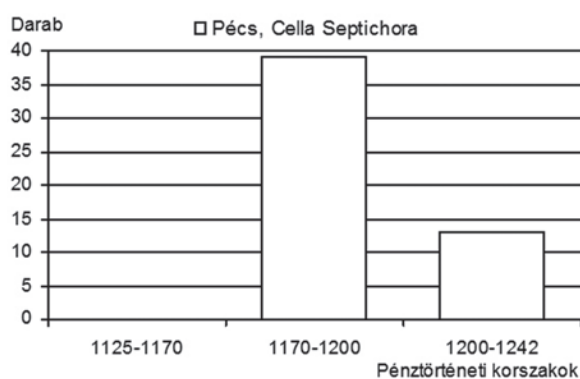
3. táblázat: A II. pécsi leletben levő denárok típusok alapján csoportosítva²⁷

A II. pécsi leletet először pénztörténeti korszakok szerint fogjuk megvizsgálni, amit a 8. kép mutat.

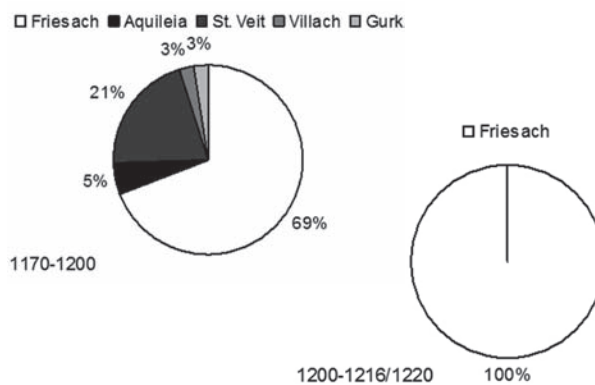
A legkorábbi denárok az Eriacensis veretek korából valók. Ebbe a korszakba 39 darab denár tartozik. A friesachi denárok magyarországi virágkora 1200-tól 1242-ig tartott. E pénztörténeti korszakba II. Eberhard 13 darab verete sorolható. Az ábrán látható pénztörténeti korszakok szerinti megoszlás nem mondható szokványosnak, a jelenleg ismert éremleletek zöménél a denárok többsége a virágkorból való.

²⁶ A denárokat és a csöves csontot egyaránt eredeti állapotban sikerült megőrizni, amiért köszönet illeti a nagy szakértelemmel dolgozó restaurátorokat.

²⁷ E tanulmány terjedelmi határai nem tették lehetővé, hogy a pénzeket egyenként képekkel együtt bemutassuk. Ezek az adatok a következő helyen érhetők el: Nagy 2011. 109-135.

8. kép: A II. pécsi lelet péztörténeli korszakok szerinti megoszlása

9-10. kép: Péztörténeli korszakok alapján csoportosított, verdehely szerinti megoszlás

A következőkben numizmatikai módszerek segítségével mutatjuk be a denárok verdehely szerinti és időbeli megoszlását. A verdehelyek megoszlásából levonható eredmények önmagukban nem igazán értelmezhetők. Főként részadatként szolgálnak, melyeket egy kiterjedtebb kutatómunka során célszerű értelmezni. Esetünkben ezeket a részadatokat a Dél-Dunántúlról ismert tatárjárás kori pénz- és kincsleletekkel együtt szükséges vizsgálni.²⁸

A denárok verdehely szerinti megoszlását péztörténeli korszakok alapján célszerű vizsgálni. Így láthatóvá válik, hogy egy-egy korszakon belül melyek azok a verdek, ahonnan a pénzek érkeztek. A verdehelyek megoszlása a nyugati kereskedelem irányát (9-10. kép és a 4. táblázat) mutatja.²⁹ A két péztörténeli korszakot alapul véve, a denárok többsége a friesachi (77%) és a St. Veit-i (15%) verdéből származik. Ez az eloszlás a Jakab-hegyi pénzleleten túl a Kárpát-medencéből ismert leletek többségére is jellemző.³⁰

Verdehely	1170-1200	1200-1216
Friesach	27	13
Aquileia	2	
Villach	1	
St. Veit	8	
Gurk	1	

4. táblázat: Péztörténeli korszakok alapján csoportosított, verdehely szerinti megoszlás

A pénzleletek összetételéről a péztörténeli korszakokat szemléltető diagramnál pontosabb képet kapunk, ha megvizsgáljuk a pénzleletben levő denárok időbeli megoszlását. A 11. kép analógiák gyűjtésére ad lehetőséget, így a hasonló összetételű pénzleleteket könnyen felismerhetjük.

A fenti ábra azt mutatja, hogy egy adott évben hány darab denár volt egyidejűleg forgalomban. 1170-1177 között azonos a denárok száma, viszont 1177-től és 1181-től kisebb emelkedés figyelhető meg. 1188-tól 1194-ig egy nagyobb megugrás látható, ezen időszak alatt a denárok évenkénti száma eléri az 1,6 darab/évet. A lelet időbeli megoszlásának csúcspontja 1200-ra tehető, mely után folyamatos csökkenés figyelhető meg. Ez a csökkenő tendencia 1216-ig tart.

A pénzlelet időbeli összetétele 1170-től egészen a CNA I. Ca14 típus megjelenéséig folyamatosnak mondható. E típus II. Eberhard salzburgi érsek pénzkibocsátásához köthető. A pénzlelet záródási idejének meghatározásához ismernünk kell az érsek pénzkibocsátásának időrendjét. A korabeli írott forrásokat segítségül hívva megállapíthatjuk, hogy II. Eberhard 1200–1220 között 4 évente veretett újabb típusokat. Pohl Artúr az éremképek fejlődését vizsgálva és a korábbi kutatásokat alapul véve határozta meg II. Eberhard vereteinek időrendjét.³¹ A Ca14 típus kibocsátását 1212–1216 közé keltezte. Ezek alapján a Cella Septichora mellett talált pénzlelet záródása legkésőbb 1216/1220 között biztosan megtörtént. Az időbeli megoszlást figyelembe véve e pénzlelet a korai záródású leletek közé sorolható. Összetételének közeli analógiája a gyönki lelet, melynek

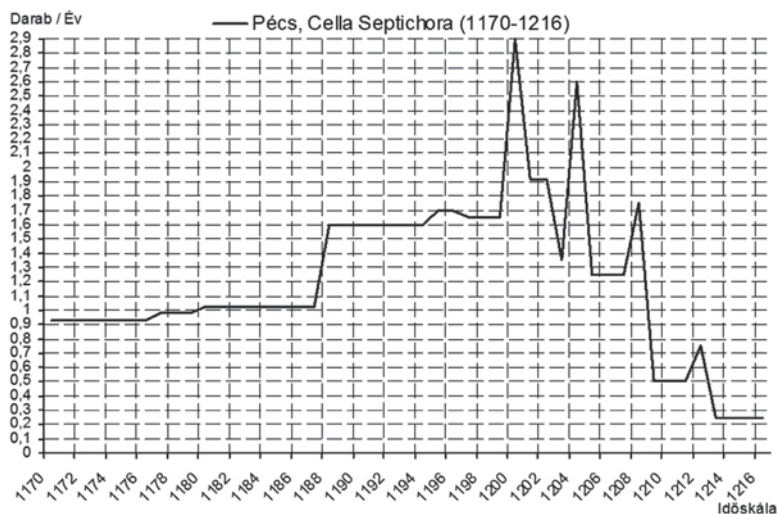
28 A fentiekben említett földrajzi területet északról a Balaton és a Sió vonala, keletről a Duna, nyugatról a Zala vonala, délről pedig a Dráva határolja. Véleményünk szerint a pénz- és kincsleletek feldolgozását a történelmi adatok alapján ismert hadmozdulatokkal egyeztetve, egységekre bontva érdemes feldolgozni. Ezekből az eredményekből numizmatikai, történelmi, hadtörténelmi és gazdaságtörténelmi adatokat ismerhetünk meg. Ezen átfogó kutatás Dél-Dunántúltra vonatkozó eredményeinek az ismertetését az alábbi konferencián elhangzottak szerint tervezzük: Nagy 2012.

29 Amint azt már említettük az Itáliából érkező kereskedők útközben Magyarország felé friesachi denárra váltották a pénzüket, így ez a minta csak korlátozottan alkalmas, arra hogy a verdehelyek megoszlása alapján kereskedelmi útirányokat rekonstruáljunk.

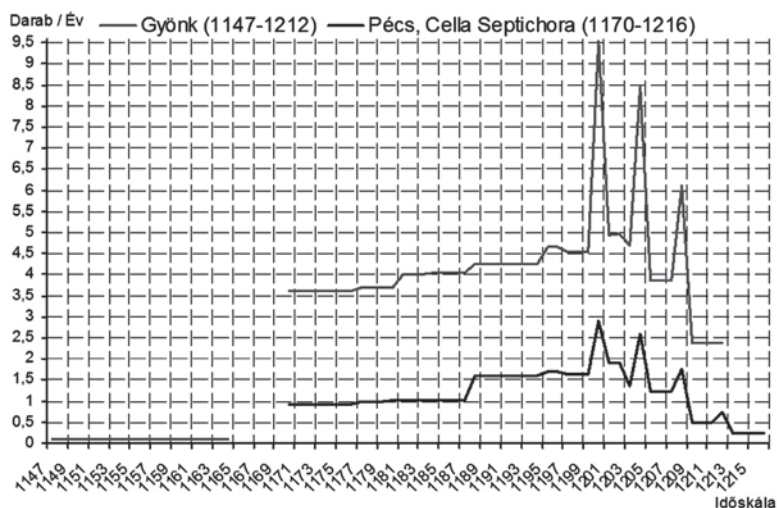
30 Gedai 1969. 128.

31 Pohl 1975. 17.

elrejtését Gedai István az 1210 körüli évekre teszi.³² E pénzleltben a legkésőbbi veretek 1208–1212 között lettek kibocsátva. Így a lelet záródása legkésőbb 1212/1216 között biztosan megtörtént. A pénzlelet összetételének időbeli megoszlása az alábbi képeken látható.

11. kép: A II. pécsi pénzlelet időbeli megoszlása

12. kép: A II. pécsi és a gyöngi lelet időbeli megoszlása

A két pénzlelet összetételének időbeli megoszlása nagyon hasonló. A két megoszlást tekintve különbözik a darabszám, a gyöngiben a korai veretek időszakából is találunk denárokat, valamint, hogy néhány évvel eltér a záródási idejük. A gyöngiben levő korai veretek (1147–1164) minden bizonnyal a 12. század végi pénzforgalomhoz köthetők. A II. pécsi pénzlelet a gyöngihez képest legalább 4 évvel később záródik.

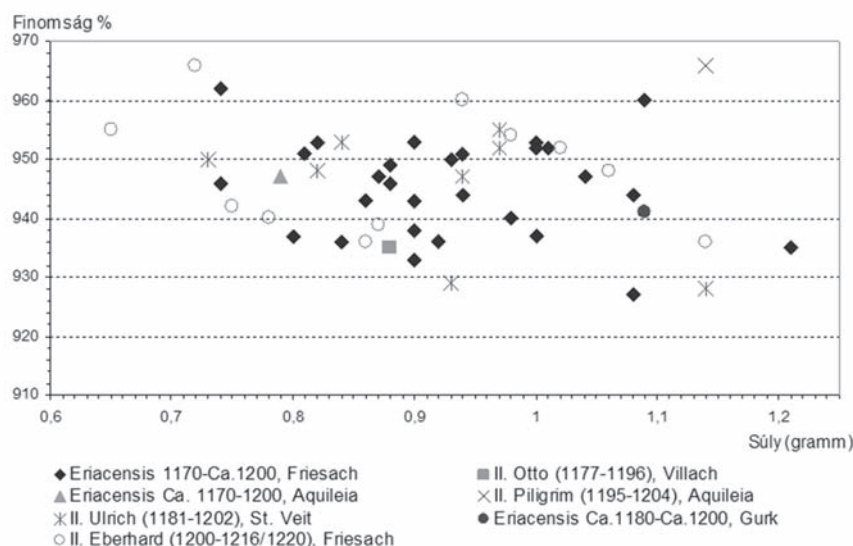
³² Az időbeli megoszlás analógiáinak kutatásánál fontos szempont volt, hogy a választott pénzlelet a korai záródású leletek közé tartozzon, az előkerülés helye a Dél-Dunántúl legyen és hasonló darabszámmal rendelkezzen, mint a II. pécsi. Ezen okok miatt a Gyöngkről származó pénzleletet tartottuk a legalkalmasabbnak, hogy a korai záródású leletek időbeli megoszlását vizsgáljuk. Lásd: Gedai 1966-1967. 147.

Az alábbiakban V. Székely György tanulmánya alapján olyan pénzleleteket gyűjtöttünk össze, melyek összetétele nagyon hasonló a II. pécsi lelethez.³³ Az úgynevezett korai záródású leletek közé sorolhatjuk a gyönki³⁴, a dettai (Deta)³⁵, a szigetcsépi³⁶, a szalacsi³⁷, a gajevoi³⁸, a gödöllő-babati³⁹ és a bácsi (Bac)⁴⁰ pénzleletet. Az említettek közt az a közös, hogy mind 1210 és 1220 között záródik. Ezeket figyelembe véve már nyolc olyan leletet ismerünk, melyek záródása legalább 22 évvel korábbra tehető, mint a tatárjárás. Az időbeli különbség magyarázatára több érv is szolgálhat, ezek közül néhány kézenfekvőt megemlítenék: 1. Biztosan tudjuk, hogy a friesachi denárok kereskedelem révén kerültek a Magyar Királyság területére.⁴¹ 2. E pénzeket finomságuk és jó súlyuk miatt szívesen félretették.⁴² A numizmatikai kutatásnak mindezidáig nem sikerült megnyugtató választ találnia arra, hogy miért vannak 1220 előtt és 1230/1241 között záródó pénzleletek. Ennek ellenére, a korábban említett érvek és hiteles írott források alapján a II. pécsi pénzlelet földben maradását, indokoltnak tartjuk az 1242. évi tatárjáráshoz kötni.

Amennyiben a II. pécsi leletet gazdaságtörténeti szempontból vizsgáljuk, úgy 0,3 márkának megfelelő összegű denárt tartalmaz.⁴³ Viszonyításként említenénk meg néhány adatot: 1239-ben egy ökor ára 0,5 márkának felelt meg⁴⁴, illetve 1240 közepe táján házanként 1/48 márká adót kellett fizetni.⁴⁵

A denárok anyagösszetétel vizsgálatára is sor került, amit Tóth Mária és May Zoltán végeztek el.⁴⁶

A vizsgálatok során a röntgenfluoreszcencia-analízis technikáját alkalmaztuk, mely módszer alapvető előnye a roncsolásmentesség. Az ezüst denárok vizsgálata a fő komponensek, az ezüst (Ag), a réz (Cu) és az ólom (Pb) mellett az aranyra (Au), a cirkóniumra (Zr), a bizmutra (Bi), a krómra (Cr), és a titánra (Ti) is kiterjedt. A mintavétel minden esetben a fém legfelső felületéről történik, ez olykor az értékek torzulását is eredményezheti. Az ezüst-réz ötvözetek esetében előfordulhat, hogy a felületen rézoxid keletkezik, ami térfogat növekedéshez vezet. Ennek következtében a fémalkotók elmozdulnak, így a felületen az ezüst atomok feldúsulnak. Az ezüstben felhalmozódás, a rézben elszegényedés következik be. Az oxidáció a jó minőségű ezüstötvözetből készült pénzknél is jelen van.

13. kép: A denárok finomságának és súlyának alakulása, típusokra és verdékre bontva

33 Székely 1994. 116-117.

34 Gedai 1966-1967. 139-149.

35 Ormós 1883. 112-115.

36 Gedai 1975-1976. 27-36.

37 Székely 1991-1992. 105-113.

38 Pogačnik 1973. 58-59.

39 Székely 1994. 116.

40 Gubitz 1913. 1-15., Harsányi 1913. 81-104.

41 Az idegen pénzekből álló pénz- és kincseletek záródási ideje nagyban összefügg a külföldi kereskedő vásárlási idejével.

42 II. András király denárjai a friesachi denárokkal egy időben, kisebb súlyban és gyengébb ezüstötvözetben készültek.

43 A Dél-Dunántúlról ismeretes pénzleletek ez idáig összesen 11,5 márkának megfelelő összegű denárt tartalmaznak.

44 Hóman 1916. 524.

45 Ilonka 2004. 75.

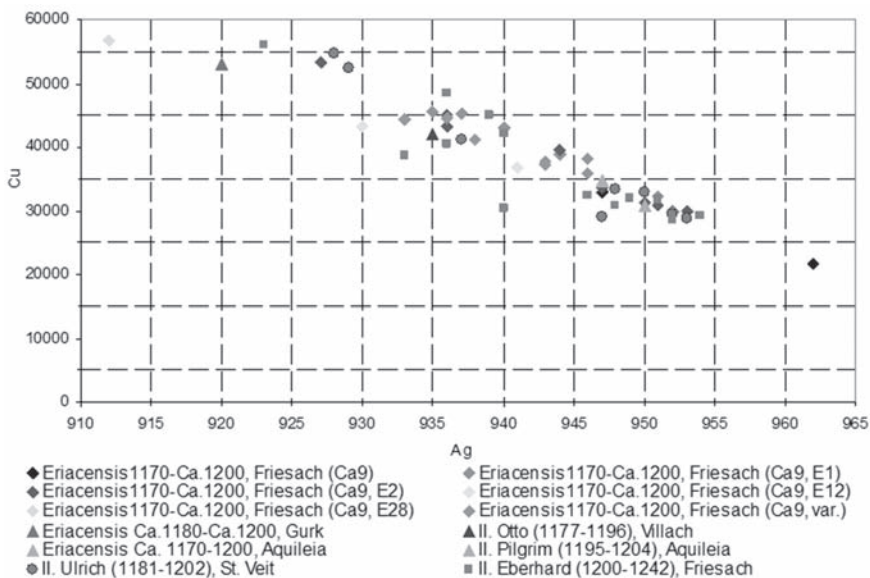
46 Ezúton szeretném megköszönni Tóth Máriának és May Zoltánnak, hogy segítettek a munkámat. Az 52 darab denár XRF vizsgálatának eredményét lásd: Nagy 2011. 45-48.

A friesachi denárokról a következőket írják a korabeli hiteles írott források: a 12. századi veretek súlya 1,19728 g, a 13. században készüteké 0,93538 g, finomságuk 15 latnak, azaz 937,5%-os tisztaságú ezüstnek felel meg.⁴⁷

Az írott forrásokból vett adatokhoz képest a vizsgált darabok ezüsttartalma jóval magasabb, 940-955% finomságú ezüstöt tartalmaznak, így a kimutatott eltérés a felületi oxidációnak is betudható.

Az egy pénztörténeti korszakhoz tartozó veretek súlymegoszlásában is eltérés mutatkozik. Ez abból adódik, hogy a legtöbb veretet utólag körbevágták, így ezen adatok nem mérvadóak. A denárok többségének súlya 0,75 és 1,1 g között van. A korabeli nyereszkesedés a legtöbb darabon nyomot hagyott – súlycsökkentették őket.

A pénzek anyagösszetételéről kapott eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy a legfőbb ötvözőelem a réz volt. Ennek megfelelően, ha egy diagramon ábrázoljuk a denárok ezüst finomságát a réztartalom függvényében, akkor azt látjuk, hogy az ezüst finomságának növekedésével arányosan csökken a pénzek réz tartalma.

14. kép: A denárok ezüst finomságának alakulása a réz függvényében

A fentiekben bemutatott vizsgálatot elvégeztük az ólom, a bizmut, és a cirkónium esetében, ami alapján kijelenthető, hogy ezen ötvözőelemek eloszlásának alakulása nincs összhangban az ezüst finomságának alakulásával.

Összegzés

A Pécsről előkerült pénzletek feldolgozásánál figyelembe vettük és diagramon ábrázoltuk a leletek pénztörténeti korszakok és verdehelyek szerinti megoszlását, valamint időbeli összetételét is. A numizmatikai elemzéseken túl fontosnak tartottuk a denárok anyagösszetétel vizsgálatának az elvégzését is.⁴⁸ Az így kapott archeometriai mérési eredményekkel az eddigi ismeretek kiegészülhetnek. A Pécsről és környékéről ismeretes pénzletek, valamint a korabeli hiteles írott források annak a háborús időszaknak az emlékei, amikor a mongol hadak keresztülvonultak a városon.

47 Hóman 1916. 293., Engel 1990. 56-57.

48 A CNA I. kötetében igyekezték a különböző denárok ezüsttözet finomságát bemutatni az eddig vizsgált pénzletek alapján. Hasonló célú vizsgálatok mindezedig csak néhány esetben történtek, lásd pl.: Linke - Schreiner 2002. 467-513., Šmit - Šemrov 2006. 290-298.

Geldfunde aus der Zeit des Tatarensturms von Pécs

BALÁZS NAGY

Die in Pécs zum Vorschein gekommenen Geldfunde – die aus der Zeit des Tatarensturms stammen – untersuchten wir aufgrund der numismatischen, historischen und wirtschaftlich geschichtlichen Aspekte. Die aus den Funden gezogenen Schlussfolgerungen interpretierten wir mit Absprache der zeitgenössischen authentischen schriftlichen Quellen.

Den ersten Geldfund fand Gábor Kárpáti, während seiner Planausgrabung, bei dem Paulinerkloster auf dem Jakobsberg, in einem Grab. Die numismatische Bestimmung des Fundes gab Éva Gál im Jahre 1986 bekannt. Die Prägungen des Geldfundes vom Jakobsberg gehören ausnahmslos zur Blütezeit der Friesacher Denare. Die Münzen bestimmten wir aufgrund des Bandes CNA I. wieder, so konnten wir die Schließung des Geldfundes direkt vor 1242 datieren. Nach einer Bischofsausgabe aus dem Jahr 1297 erfuhren wir, dass die Tataren das Kloster verbrannten und die hier bestattete Person – aus deren Grab die Münzen hervorkamen – verlor ihr Leben wahrscheinlich zur Zeit des Tatarensturms.

Der andere Geldfund wurde im Jahre 2005 im Laufe der vorherigen Ausgrabung von Cella Septichora gefunden. Die Münzen wurden als Restmüll verkappt, in einem Röhrenknochen versteckt und aus einem Backofen hervorgeholt. Im Geldfund fanden wir nur Friesacher Denare aus Silber, die wir aufgrund der Zusammensetzung und der zeitlichen Verteilung zu den raren, früh endenden Funden rechnen können. Aus dem Karpatenbecken kennen wir nur wenige Funde mit ähnlicher Zusammensetzung. Die späteste Prägung des Fundes (CNA I. Ca 14) kann zu der Emission von Eberhard II. (1200–1242) gerechnet werden, die Artúr Pohl auf die Jahren zwischen 1212–1216 bestimmte. Die numismatische Forschung fand bisher keine zufriedenstellende Erklärung auf die Entstehung der früh endenden Funde, trotzdem können sie wahrscheinlich mit dem Tatarensturm in Zusammenhang gebracht werden. Die im Aufsatz vorgestellten Ergebnisse ergänzen die Geschichte von arpadenzeitlichen Pécs und mit ihrer Hilfe konnten wir neuere Feststellungen für die numismatische Forschung machen.

Irodalom

- Aczél L. Zs. – Legeza L. – Szacsavay P. – Török J. 1996.: Pálosok. Szerzetesrendek a Kárpát-medencében. Budapest
- Bárdos E. 1978.: Középkori templom és temető Kaposvár határában. Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 3. 187-234.
- Bodó B. 2007.: 13. századi éremlelet Pécs központjából (Baranya m.). In.: A tatárjárás, 1241-42. Katalógus. Szerk.: Ritoók Ágnes – Garam Éva, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 94-96.
- Engel P. 1990.: A 14. századi magyar pénztörténet néhány kérdése. *Századok* 124/1. 25-93.
- Fedeles T. 2009.: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe”. A város középkori története 1009-1526. Pécs
- Gál É. 1986.: Friesachi denárlelet Pécs-Jakabhegy Árpád-kori temetőjéből. *Numizmatikai Közlöny* 84-85. 45-46.
- Gedai I. 1966-1967.: A gyönki XIII. századi éremlelet. *Folia Archaeologica* XVIII. 139-149.
- Gedai I. 1969.: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11-13. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Hungaricae* 21. 105-148.
- Gedai I. 1975-1976.: A szigetcsépi friesachi denárlelet. *Numizmatikai Közlöny* 74-75. 27-36.
- Gubitza K. 1913.: A bácsi középkori éremlelet. *Numizmatikai Közlöny* 12. 1-15.
- Harsányi P. 1913.: Egy Árpád-házi magyar éremlelet. *Numizmatikai Közlöny* 12. 81-104.
- Hóman B. 1916.: Magyar pénztörténet 1000-1325. Budapest
- Huszár L. 1958.: Der Friesacher-pfennigfund von Nagyköny. *Folia Archaeologica* X. 149-154.
- Ilonka M. 2004.: Az adózás története az őskortól napjainkig. Budapest
- Jersey, de P. 2006.: Reviews. The Sedgeford Hoard, by Megan Dennis and Neil Faulkner (Stroud, Tempus, 2005). *British Numismatic Journal* 76. 389.
- Kerényi A. 1962.: Siófok (Veszprém m.). Éremleletek. *Numizmatikai Közlöny* 60-61. 93-94.
- Koch, B. 1994.: Corpus Nummorum Austriacorum (CNA) Band I. Mittelalter. Wien
- Kosztka L. 1996.: 8. Tatárdúlás Pécssett. 1248. április., 10. A pécsi polgárok ürögi malmai. 1297. In.: Nagy Imre Gábor - Kövecz Ferenc (Szerk.): Pécs ezer éve. Pécs, 30-32., 34-36.

- Linke, R. – Schreiner, M. 2002.: Materialanalytische Untersuchungen am Friesacher Pfennig mittels energiedispersiver Röntgenfluoreszenzanalyse. In.: Alram, M. - Härtel, R. - Schreiner, M. (Eds.): Die Frühzeit des Friesacher Pfennigs (etwa 1125/30 – etwa 1166). Wien
- Luschin, von Ebengreuth A. 1922.: Friesacher Pfennige. Beiträge zu ihrer Münzgeschichte und zur Kenntnis ihre Gepräge. *Numismatische Zeitschrift* 55. 98-118.
- Luschin, von Ebengreuth A. 1923.: Friesacher Pfennige. Beiträge zu ihrer Münzgeschichte und zur Kenntnis ihre Gepräge. *Numismatische Zeitschrift* 56. 33-146.
- Müller R. 1987.: XI. századi sír Rezi-Gyöngyösi csárdánál. *Zalai Gyűjtemény* 26. 75-81.
- Nagy B. 2011.: A Cella Septichora feltárásakor előkerült friesachi pénzlelet numizmatikai elemzése, és hasonló korú párhuzamok bemutatása a Dél-Dunántúlról. Szakdolgozat, PTE BTK Régészet Tanszék, Pécs
- Nagy B. 2012.: On the scent of the Tatars, coin-finds of the South-Transdanubia (Hungary). – VII. Fields of Conflict Conference. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (Budapest), 2012. október 18-20.
- Ormós Zs. 1883.: Az 1880. évi dettai éremlelet. *Történelmi és Régészeti Értesítő* 9. 112-115.
- Pogačnik A. 1973.: Újabb friesachi denárlelet Boszniában. *Az Érem* 29/2. 58-59.
- Pohl A. 1975.: A friesachi denárok és magyarországi forgalmuk oka. *Az Érem* 32/2. 13-19.
- Pozsárkó Cs. – Tóth Zs. – Visy Zs. 2007.: Sopiana: a Cella Septichora és környéke. Beszámoló a 2005-2006. évi régészeti feltárásról. *Ókor* 6/3. 84-90.
- Raimann, F. 1892. a.: Fund bei Esseg. *Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien* 2:105 (April) 118-119.
- Raimann, F. 1892. b.: Zum Fund bei Esseg. *Monatsblatt der Numismatischen Gesellschaft in Wien* 2:109 (August) 153-154.
- Šmit, Ž. – Šemrov, A. 2006.: Early medieval coinage in the territory of Slovenia. *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research Section B*, Volume 252. 290-298.
- Szücs J. 1993.: Az utolsó Árpádok. Budapest
- V. Székely Gy. 1991-1992.: XVIII. századi feljegyzések egy friesachi éremleletről (A szalacsi lelet). *Numizmatikai Közlöny* 90-91. 105-112.
- V. Székely Gy. 1994.: Megjegyzések a késő Árpád-kori éremleletek keltezéséhez. In.: Numizmatika és társtudományok I. Szerk.: Nagy Ádám, Szeged, 115-124.
- V. Székely Gy. 2000.: Árpád-kori települések a történelmi Halas határában. In.: Ö. Kovács József – Szakál Aurél (Szerk.): Kiskunhalas története 1. Tanulmányok Kiskunhalasról a kezdetektől a török kor végéig. Kiskunhalas
- VasUjság 1881.: Pénz a csontban. Vasárnapi Ujság és Politikai Ujdonságok együtt 28. 289.
- Visy Zs. 2006.: Cella Septichora. Előzetes beszámoló a Szent István téren, az ókeresztény temető területén folytatott régészeti kutatásról. *Pécsi Szemle* 9/1. 3-13.